

Ключевые слова: педагогическое общение, барьеры педагогического общения, их природа и функции, классификация.

Kozyrev M. P. Pedagogical communication barriers

The article deals with the objective and subjective factors of the pedagogical communication barriers. The concept of the barriers and functions is revealed. The characteristic of the physiological, information, evaluation, emotional and semantic barriers of the pedagogical communication is given.

Key words: pedagogical communication, pedagogical communication barriers, barriers nature and functions, classification.

Стаття надійшла 24 жовтня 2013 р.

УДК 159.98:159.923:159.922.736.3

О. Б. Кузьо,

Г. І. Липак

НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЩО СТАЛИ УЧАСНИКАМИ БУЛІНГУ

Досліджено індивідуально-психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, що стали учасниками булінгу. Подано психокорекційну програму, яка була спрямована на трансформацію складових проблеми булінгу: підвищення самооцінки, зниження рівня тривожності, агресивності та фрустрації, налагодження міжособистісних зв'язків досліджуваних молодших школярів. Простежено зміни, що відбулися внаслідок психокорекційного втручання.

Ключові слова: шкільний булінг, кривдник, жертва, тривожність, агресивність, самооцінка, психокорекційна програма, молодший шкільний вік.

Постановка проблеми. За минулі 5 років скарги від учителів, шкільних психологів та батьків про зростання випадків шкільного насилля дедалі частіше можна почути з різних джерел. З одного боку, таку особливість можна розглядати як відображення на мікрорівні суспільної ситуації, а з іншого – як гостру необхідність розв'язувати проблеми безпосередньо на місцях (в школах та ін). Окрім лікарів, психіатрів, психологів (які займаються зазвичай вже з тими, хто є в ролі агресора або зазнав цькування та знущання з боку однолітків), до вивчення й профілактики цього явища повинні, безперечно, долучатися вчителі, соціальні педагоги, шкільні психологи.

У сучасних навчальних закладах відчувається брак у розробці психокорекційних програм, спрямованих на зниження рівня булінгу. Це

зумовлено, насамперед тим, що завдання шкільного психолога в сучасних школах, на жаль, через певні обставини часто завершуються на етапі психодіагностики; через емоційне завантаження та емоційне вигорання вчителі схильні не зауважувати проблем або вирішувати їх у спосіб свого домінування; батьки сподіваються, що усі проблеми має вирішити школа; учні ще не достатньо рефлексивно можуть оцінювати реальність.

Однозначно, що і профілактичну, і психокорекційну роботу в школі варто було б починати ще в молодшому шкільному віці, коли формуються основні світоглядні, моральні та ціннісні орієнтири [1]. Відтак, розробка методології психокорекційних програм потребує врахування і вікових особливостей молодшого школяра.

Стан дослідження. На Заході булінг обговорювали вже на початку ХХ ст., але серйозні дослідження розпочалися лише близько 30 років тому. Аналіз зарубіжних джерел показав, що з початку досліджень вказаної проблеми в зарубіжних країнах було опубліковано більше 1000 наукових статей з проблеми «цькування». У більшості сучасних досліджень акцентується на психологічних особливостях жертв цькування і переслідувань, поведінка ж кривдників розглядається як результат «іманентно» властивій їм агресивності. Заслуговує на особливу увагу аналіз психологічних причин, які мотивують дітей і підлітків на акти агресії щодо «жертви».

Активний вклад у дослідження цієї проблеми зробили: І. Кон, Б. Колоросо (досліджували мотивацію до булінгу), А. Пікас (соціально-психологічні чинники булінгу), Д. Лейн, О. Маланцева (роль школи у вирішенні проблеми булінгу), Д. Ольвеус (класифікує жертви на агресивні та покірні) [5; 6; 10; 11; 12].

Однак, недостатньо вивчені питання психологічної допомоги школярам молодшого шкільного віку, котрі стали учасниками булінгу, а також питання розробки психокорекційних методів і програм, які адаптовані до сучасної національної школи.

Відтак **метою** статті є висвітлення результатів діагностики особливостей дітей молодшого шкільного віку, які є учасниками булінгу, та на цій основі розробка психологічних засобів надання допомоги таким дітям.

Виклад основних положень. Класичне визначення розглядає булінг (bullying, від bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) як залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати у іншого страх і підпорядкувати його собі [8, с. 151]. Цікаво, що під час теоретичного розгляду проблеми булінгу у молодшому шкільному віці виявлено чималу схожість між учасниками булінгу, а саме «кривдниками» та «жертвами» (див. рис. 1). Д. Стефенсон і Г. Сміт виявили значущий зв'язок між соціальною депривацією і участю

у булінгу, причому як для «кривдників», так і для «жертв» [8]; Д. Ольвеус вказує на толерантність до агресивної поведінки [12]. Д. Лейн, досліджуючи булінг як групове явище, виявив, що і у «жертв» і у їх «кривдників» зазвичай менше друзів, ніж у інших дітей [10, 11]. Усі ці три особливості говорять про негативний, можливо навіть травматичний досвід у минулому, пов'язаний з соціалізацією в групах, із засвоєнням патернів поведінки рідних, однолітків, вихователів.

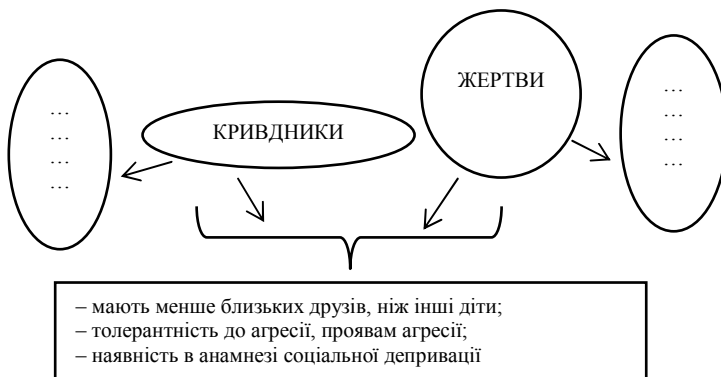

Рис. 1. Характеристики, властиві і «жертвам», і «кривдникам»

Дослідження проводилося на базі СЗШ № 99 міста Львова і складалося з 2-х етапів: діагностичного та психокорекційного. Загальна кількість досліджуваних на діагностичному етапі становила 80 осіб: 46 хлопчиків та 34 дівчинки (6–7 років); на психокорекційному – 40 осіб: 22 хлопчики та 18 дівчаток. Використано низку методик, що співвідносилися з нашим розумінням досліджуваних параметрів (див. табл. 1, рис. 2).

Таблиця 1

Зіставлення досліджуваних параметрів із методами дослідження

Досліджуваний параметр (чинник)		Методика дослідження
Міжособистісні зв'язки		Методика «Соціометрії»
Індивідуально-психологічні особливості особистості	Самооцінка	Методика «Сходинки»
	Рівень тривожності та агресивності	Методика «Неіснуюча тварина»
	Толерантність до фрустрації	Опитувальник Розенцвейга (дитяча версія)
Особливості виховання		Метод бесіди та анкетування
Вікові особливості учнів		Метод спостереження та анкетування

Наше розуміння проблеми булінгу потребувало комплексного осмислення її багатогранності, тому концептуалізувалося у поданій схемі (див. рис. 2).

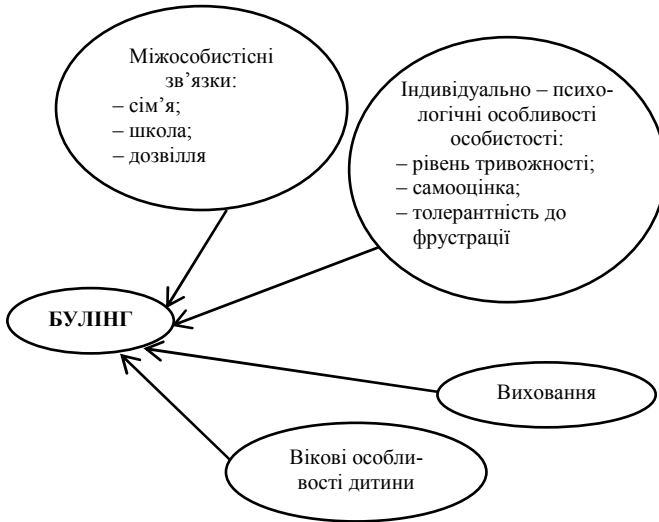

Рис. 2. Чинники, які впливають на показник булінгу

Діагностичний етап дозволив здійснити поділ досліджуваних на групи. У результаті статистичного аналізу даних (що знаходить своє підтвердження і під час аналізу теоретичних джерел) зауважено, що учасники процесу булінгу, а саме – «жертви» та «кривдники», володіють багатьма спільними ознаками і мають тісні циклічні взаємозв'язки. Відтак усіх досліджуваних поділено на групу 1 (діючі учасники процесу булінгу: «жертви» та «кривдники») та групу 0 (спостерігачі та непричетні до проблеми булінгу). Саме для групи 1 розроблено програму «Казкар», де брались до уваги такі чинники: міжособистісні зв'язки (сім'я, школа, дозвілля), індивідуально-психологічні особливості особистості (рівень тривожності, самооцінка, толерантність до фрустрації), виховання та вікові особливості дитини (див. рис. 2).

Відтак, цю психокорекційну програму спрямовано на підвищення самооцінки, зниження рівня тривожності та агресивності, збільшення показників толерантності до фрустрації, а також створення позитивних міжособистісних зв'язків у групі та здорового, позитивного мікроклімату в колективі (оскільки було виявлено значимі відмінності, власне за цими показниками в групі 1 – «учасники булінгу» та групі 0 – «непричетні до

процесу булінгу» на діагностичному етапі дослідження). Важливою умовою було врахування особливостей дітей молодшого шкільного віку [7]. Після психокорекційної допомоги молодшим школярам, що є учасниками булінгу, проводиться контрольне діагностування змін.

Програма надання психологічної допомоги дітям молодшого шкільного віку, що стали учасниками булінгу («Казкар»)

Ця програма побудована у вигляді тренінгового заняття, яке проводилося у післяурочний час та містило різнопланові вправи, що спрямовані як на індивідуально-психологічні особливості молодших школярів, згуртованість групи, так і на корекцію незадовільної поведінки (табл. 2).

Таблиця 2

Програма «Казкар»

№	Назва вправи	Спрямованість вправи	Час
Вступна частина			
1	Вступ. Пояснення теми. Правила тренінгу	Зосередження уваги на особі психолога. Вивчення необхідних правил тренінгу. Пояснення подальшої роботи	10–15 хв.
2	Вправа «Знайомство»	Пізнання своїх однокласників, згуртованість колективу	7 хв.
3	Вправа «Посмішка по колу»	Створення позитивної атмосфери в групі, згуртованість групи, зацікавлення	7 хв.
4	Вправа «Подарунки на День народження»	Прослідковування динаміки міжособистісних зв'язків, активізація всіх учасників тренінгу, згуртованість групи, будівництво дружніх відносин	10–15 хв.
(перерва)			
Основна частина			
5	Вправа «Свічка»	Ритуал «входження» в казку. Налаштування на атмосферу тренінгу, згуртованість групи, зацікавлення	5 хв.
6	Казка «Білі тварини»	Пропрацювання проблеми булінгу у вигляді казкотерапії. Психокорекційна робота з дітьми. Перевтілення учасників тренінгу у головних героїв казки	20–30 хв.
7	Креативний малюнок на тему казки	Відреагування на казку, фіксація на малюнку змін, що відбулись	10–15 хв.

8	Вправа «Свічка» (2)	Ритуал «виходу» із казкового світу, концентрація уваги, згуртованість, позитивний настрій (перерва)	5 хв.
Завершальна частина			
9	Підсумок заняття. Висновки	Концентрація уваги на особі психолога. Висновки	5 хв.
10	Вправа «Мені було ..., тому що ...»	Зворотній зв'язок учасників тренінгу. Завершення	6 хв.

Опис проведення програми «Казкар».

1. Вступ

Усі учасники тренінгу сідають у створене коло. На початку заняття оголошується тема тренінгу, складаються та фіксуються на папері правила поведінки під час заняття, розповідається про особливості роботи в групі та очікування певних змін.

2. Вправа «Знайомство»

Усі учасники по черзі, починаючи від ведучого називають своє ім'я, розповідають, який у них сьогодні настрій та які очікування від заняття. Ця вправа проводиться для знайомства учасників між собою, пізнання один одного, сприяє згуртованості групи та подальшій співпраці.

3. Вправа «Посмішка по колу»

Дітям пропонується поглянути на сусіда, побажати йому чогось доброго та щиро посміхнутись. Ця вправа використовувалася для створення позитивної атмосфери в групі та позитивного налаштування на подальшу співпрацю в колективі.

Інструкція: «Тепер кожен із вас передаватиме свою посмішку сусіду справа, обертаємося до сусіда, бажаємо йому все, що вважаємо за потрібне та усміхаємося. Почнемо з мене».

4. Вправа «Подарунки на День народження»

Інструкція: «Уявіть, що в одного із однокласників день народження, наприклад в Олега, а решта дітей дарують імениннику подарунки, а саме: риси характеру, зовнішності і те, що на думку групи необхідно цьому учневі. Задумайтесь, щоб подарував Олегу кожен із вас?». Далі по колу проводиться опитування хто кому, що подарував. Пізніше проводиться обговорення почуттів, відчуттів та аналіз отриманих подарунків за схемою «Чому? Чи сподобався подарунок? Щоб хотіли отримати?». Кожному учаснику роздається папірець зроблений у вигляді подарунку. Кожен із учасників повинен дати комусь подарунок і озвучити його. Подарунок можна віддавати одній і тій же людині один раз. Всі мають обмінятися подарунками.

Ця вправа сприяє розвитку творчої уяви та комунікативних здібностей, діагностує міжособистісні стосунки в групі, особливості сприймання дітьми один одного. Виявлення цих змістовних і емоційних особливостей спонукає дитину до аналізу, забезпечуючи самопізнання.

5. Вправа «Свічка»

Ця вправа є ритуалом «входження» в казку. В центрі вже утвореного кола на підвищення ставиться свічка, яку запалюють. Усіх учасників тренінгу просять дивитися на полум'я свічки та зосередити свою увагу на ньому. «Кожен із нас коли-небудь слухав або читав казку. У кожного є своя улюблена казка. Будь ласка, згадайте собі її. Згадали? Тоді зараз ми з вами перенесемося у чарівний світ казки і зможемо побувати самі у ролях казкових персонажів».

Ця вправа використовується для налаштування групи на основну діяльність, зацікавлення та зосередження уваги, підтримку згуртованості учасників процесу [1].

6. Казка «Білі тварини»

Казка – це натяк на те, як краще поводитися у тій чи іншій життєвій ситуації. Головний герой у казці – це збірний образ [4]. Дитина може легко ідентифікувати себе з ним та переноситись у ті «далекі-далі», де відбувається дія. Життєвий вибір, відповідальність, взаємодопоміжність, дружба та любов – все, що закладене у казку, може стати власним переживанням дитини та навчити її бачити ситуації, до яких вона звикла у повсякденному житті.

Ознакою добре сконструйованої казки є «добре» завершення. Це дає дитині почуття психологічної захищеності. Щоб не відбувалось у казці – все закінчується добре. Всі випробування, що випали на долю героїв, навчили їх, зробили мудрими та сильними. З іншого боку, дитина бачить, що якщо хтось чинить погано, то обов'язково «отримує по заслугах», а гарні вчинки та якості завжди винагороджуються [2].

«А зараз ви прослухаєте дуже цікаву казку про білих тварин. Попрошу вас вмотитися зручно та уважно слухати казку». Далі читається розроблена нами казка «Білі тварини».

Казка «Білі тварини»

Десь далеко-далеко в зачарованому лісі було королівство Білих тварин. Королем там був Білий Лев. Він жив на високій-високій горі, де ріс лише один величний дуб. Згори він дивився на своє королівство і пишався ним. Бо усі тварини були дружніми та допомагали один одному. Та мав Лев одну велику таємницю. Він ніколи не розповідав, що знаходилося у його скрині і забороняв до неї наблизитися. А всіх, хто хотів відчинити її, строго карав.

Одного прекрасного ранку король був змушений покинути королівство і поїхати на край світу, щоб допомогти своєму другові. Зібрав він усіх звірів та промовив:

– Мене не буде в королівстві три дні та три ночі. Думаю, ви впораетесь без мене. За час моєї відсутності головним у вас буде граф Ворон. Пам'ятайте лише: не відчиняйте скрині, – сказав це Лев, сів в карету та й поїхав рятувати свого друга.

Наступив ранок. Погода була теплою та сонячною. Ніщо не віщувало біди. Та Мавпі не сиділося на місці. Їй дуже сильно кортіло дізнатися, що ж знаходиться у тій скрині. Мавпа була підступною та розуміла, що одній їй не впоратися з Вороном. Вирішила вона підговорити й інших звірів, щоб відчинити скриню. Спершу прийшла до Крокодила та й каже:

– Доброго ранку, Крокодиле! Ти такий сильний, у тебе такі гострі зуби, ти із легкістю можеш перекусити замок скрині. А шкіра така тверда, що тобі не страшні ні кігті, ні дзьоб Ворона. Ходімо зі мною та й відчинімо скриню, а всю здобич поділимо.

Задумався Крокодил та й каже до Мавпи:

– Добре, я піду з тобою, тільки зайдемо ще до моєї сестри Змії.

І пішли вони до Змії в гості. Прийняла їх Змія, вислухала та й мовила:

– Ми зараз не можемо піти, бо всі звірі нас побачать, нам потрібно йти вночі, коли всі спатимуть. А ще потрібно скласти план, як відволікти Ворона.

– Справді, – відповіла Мавпа.

І почали Крокодил, Змія та Мавпа придумувати підступний план.

Настала ніч. Звірі почали діяти як домовилися раніше. Мавпа прибігла до Ворона та почала жалітися, розповідати, що у неї сталося горе і ніхто не хоче їй допомогти. Тим часом, Змія тихенько та беззвучно підповзла до Ворона, щоб схопити його. А Крокодил ховався за деревом та очікував сигналу від своїх спільників.

І ось Змія схопила Ворона і стиснула його в своїх обіймах, щоб він не вирвався. Тоді Мавпа подала сигнал Крокодилу і той перекусив замок таємної скрині.

Небо здригнулося від громів та блискавок. На королівство насунулися темні грозові хмари. Почалась гроза. Ніхто із звірів не зміг втекти від безжального дощу. Побачивши все це, граф Ворон, щосили помчав до короля, щоб попередити його про нещастя.

Наступного дня все королівство змінилось. Тварини, що жили у ньому стали злими та роздратованими. Вони не знали, що, відчини-

вши скриню, випустили злі чари, всі погані якості, які заплямували не тільки їхні душі, а й їхні шкірки. Страх напав на Зайчика, пофарбувавши його у сірий. Тепер він усього боявся і був змушений ховатися. На Тигра напала Злість та Агресивність, розфарбувавши його в яскраво-помаранчевий, трішки червонуватий колір та перетворивши на злого, кровожерливого звіра, який лякав інших. Невпевненість перетворила маленьку Мишку в сіру боягузку, яка боялась вилізти з нірки й непевнено прислухалася до всього довкола. Насмішка сиділа зверху Гієни та безжально насміхалася зі всіх тварин. Їй було дуже смішно, адже вона пофарбувала свою тварину в плямки. Все змінилось... Тепер тварини нападали один на одного, дражнились, влаштовували бійки, ображали один одного. Й здавалось, ніщо не може їх зупинити...

І тут повернувся король. Всі звірі із криком та гулом кинулися на нього. Вони не знали, що це було для них пасткою і всі потрапили в чарівну сітку, яку із неба скинув на них Ворон. Подивився на них Лев та й промовив:

– Тепер ви всі зрозуміли покарання за вашу неслухняність. І думаю, що більше ніколи в світі ви не будете відчиняти мою скриню. Я зможу допомогти вам тільки в тому разі, якщо ваші думки будуть добрими та чистими. А якщо ні, то ви залишитесь такими назавжди.

Лев підійшов до карети, дістав звідти мішок білих пелюсток троянд та й розсипав. Пелюстки, торкнувшись шкірки, розсипались білим попелом, а тварини одна за одною перетворились на добрих, білих жителів королівства. Лише Крокодил, Змія та Мавпа не змогли перетворитись. І за їхню неслухняність їх було кинуто до в'язниці.

Тварини вибачились перед своїх королем і далі жили добре та щасливо, пам'ятаючи цей урок.

Після прочитання казки ставлять запитання на уточнення («На якого персонажа Ти хотів би бути подібним? Чому?», «Як покарав тварин король?», «Що сталося, коли тварини відкрили скриню?», тощо). Після цього дітям пропонується зіграти роль персонажів. Ролі роздає ведучий або вони обираються за власним бажанням. За потреби повторити рольову гру, її повторюють ще раз, але із зміною дітей, які грали ролі головних персонажів. В гру включаються усі діти, щоб відобразити необхідні дії.

Дійові особи: Король Лев – вчитель або дорослий.

Крокодил, Змія та Мавпа – негативні герої («кривдники» у булінгу).

Ворон – неформальний лідер, або авторитетна особа.

Гієна – «кривдник», що насміхається.

Засць та Миша – «жертви» булінгу.

Під час роботи з казкою можна використовувати безліч допоміжних методів та форм: аналіз, вигадкування, малювання, розмальовування, розігрування, ляльковий театр, тощо. У нашому випадку використано рольову гру та креативне малювання за темою казки. Цей етап завершується обговоренням в колі як дітям було у тій чи іншій ролі та яким персонажем їм найбільше подобалося або хотілося б бути.

7. Креативний малюнок на тему казки

Дітям пропонується намалювати щойно прослухану казку і відобразити в малюнку своє ставлення до неї. Після проведення вправи обговорюються малюнки учасників та їхні пояснення щодо вибору персонажів.

Доцільність використання креативних малюнків базується на висновках науково-психологічних досліджень щодо особливості психіки проектувати глибинні змісти несвідомого на малюнкові образи. Креативний малюнок є індивідуальною інтерпретацією події чи переживання суб'єкта. Він допомагає у корекції проблем емоційного розвитку, актуального стресу, депресії, конфліктів у міжособистісних стосунках, підвищеної тривожності та заниженої самооцінки [3].

8. Вправа «Свічка»

У кінці програми ця вправа має дещо інше значення, аніж на початку. Вона виконує роль «виходу» із казкового світу та повернення в реальність і, таким чином, забезпечує позитивний настрій та глибоке засвоєння попереднього досвіду. В центрі вже утвореного кола на підвищення ставиться свічка, яку запалюють. Усіх учасників просять дивитися на полум'я свічки та зосередити свою увагу на ньому. «Кожен із нас коли-небудь уявляв себе на місці головного героя казки. У кожного є свій улюблений герой. Будь ласка, пригадайте собі, яким героєм Ви були. Згадали? Тоді зараз ми з вами помаленьку повернемося у наш звичний світ. Попрощаємося з нашим героєм, потиснемо йому руку та залишимо його по ту сторону полум'я. Повільно концентруємося на полум'ї свічки, бачимо мерехтіння вогника і повертаємося з казкового світу до свого класу» [1].

9. Висновки

Проводиться узагальнення всього проведеного та побаченого. Обговорення стосується таких питань: Який зараз настрій та самопочуття? Яка вправа сподобалася найбільше та чому? Чи справдилися очікування, що стосувалися проведеної роботи? Чи є бажання проводити такі тренінгові заняття?

10. Вправа «Мені було ..., тому що ...»

На завершення учасникам пропонується сказати кілька слів за такою схемою: «Мені було..., тому що ...». Замість трьох крапок ди-

тина повинна сказати про самопочуття і настрої та спробувати пояснити їх.

Дякуємо за увагу та просимо всіх поаплодувати собі за гарну роботу!

Аналізуючи позитивні результати після завершення психокорекційних інтервенцій, перш за все, важливо сказати, що виявлено зміни за шкалою соціометрії: діючі учасники процесу булінгу отримали більш позитивне ставлення оточуючих до себе, ніж це було до психокорекційного втручання. Інші зміни, що відбулися внаслідок психокорекційних впливів, можемо побачити у таблиці 3.

Таблиця 3

Зміни, що відбулися внаслідок психокорекційного втручання

Чинники	Зміни у числовому значенні методик	
	До програми	Після програми
Міжособистісні зв'язки	-1,05	1,03
Толерантність до фрустрації	-0,48	2,13
Самооцінка	-0,32	2,43
Рівень тривожності	-7,63	-3,16

Висновки. Діагностичний етап дослідження засвідчив такі особливості молодших школярів, що стали учасниками булінгу: наявність в анамнезі соціальної деривації, високий рівень тривожності, низьку самооцінку та низький рівень толерантності до фрустрації. Саме на цих особливостях з урахуванням вікових та психофізіологічних аспектів соціальної, емоційної, когнітивної і поведінкової сфер учнів початкових класів будувалася психокорекційна програма.

Подальших розвідок потребують питання: дослідження інших чинників впливу на поведінку та діяльність учасників булінгу; проведення диференційної діагностики особливостей жертв та кривдників шкільного насилля; методологія розробки психокорекційних програм в середній і старшій школах та ін.

1. Битянова М. Р. Работа психолога в начальной школе / М. Р. Битянова, Т. В. Азарова, Е. Й. Афанасьева, Н. Л. Васильева. – 2-е вид. – М.: Совершенство, 1998. – 352 с.

2. Вачков И. В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку / И. В. Вачков. – М.: Ось-89, 2001. – 144 с.

3. Высоцкая Г. В. Рисунок и процесс рисования в детской психологии и психотерапии: метод. пособие / Г. В. Высоцкая. – Новосибирск, 1996. – 20 с.

4. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2008. – 320 с.

5. Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться / И. Кон // Семья и школа, 2006. – № 11. – С. 15–18.
6. Маланцева О. «Буллинг» в школе. Что мы можем сделать? / О. Маланцева // Социальная педагогика. – 2007. – № 4. – С. 90–92.
7. Палій Н. Психолого-педагогічна корекція як різновид виховного впливу на емоційну сферу молодшого школяр / Н. Палій // Директор школи. – 1999. – № 9. – С. 4.
8. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В. Р. Петросянц // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 6. – С. 151–154.
9. Garrett Anne G. Bullying in American schools: causes, preventions, interventions / G. Garrett Anne. – McFarland, 2003. – P. 172.
10. Lane D. Школьная травля (буллинг) / D. Lane. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.supporter.ru/docs/1056635892/bulling.doc> (10.11.12).
11. Lane D. A. Bullying: an integrated approach / D. Lane. – Conference Paper: Exeter University, 1990.
12. Olweus D. Bully-victim problems among school children: Basic facts and effects of a school-based intervention program. K. Rubin & D. Pepler (Eds.) The development and treatment of childhood aggression. – 1991. – P. 85–128. Hillsdale, NJ: Erlbaum. / D. Olweus. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_history.page]

Кузьо О. Б., Липак Г. И. Психологическая помощь детям младшего школьного возраста, которые стали участниками буллинга

В статье исследованы индивидуально-психологические особенности детей младшего школьного возраста, которые стали участниками буллинга. Подано психокоррекционную программу, которая была направлена на трансформацию составляющих проблемы буллинга: повышение самооценки, снижение уровня тревожности, агрессивности и фрустрации, налаживания межличностных связей исследуемых младших школьников. Найдены изменения, произошедшие вследствие психокоррекционного вмешательства.

Ключевые слова: *школьный буллинг, обидчик, жертва, тревожность, агрессивность, самооценка, психокоррекционная программа, младший школьный возраст.*

Kuzo O. B., Lypak G. I. Providing psychological assistance to children of primary school age who are participants of bullying

The article deals with individual and psychological characteristics of children of primary school age who were participants of bullying. Psychocorrectional program which was directed at transforming the problem components of bullying: increased self-esteem, reducing of anxiety, aggression and frustration, establishing interpersonal relationships between primary school children are given. Changes which occurred as a result of psycho correction interference were observed.

Key words: *school bullying, offender, victim, anxiety, aggression, self-esteem, psycho correctional program, primary school age.*

Стаття надійшла 16 жовтня 2013 р.